

LUND UNIVERSITY

Ingrid Ylva och tornet i Bjälbo

Gustin, Ingrid

Published in:
Troll, bröllop och jul. Ett urval östgötska traditioner

2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Gustin, I. (2012). Ingrid Ylva och tornet i Bjälbo. I B. Johansson (Red.), *Troll, bröllop och jul. Ett urval östgötska traditioner* (s. 47-54). Östergötlands museum, Linköping.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

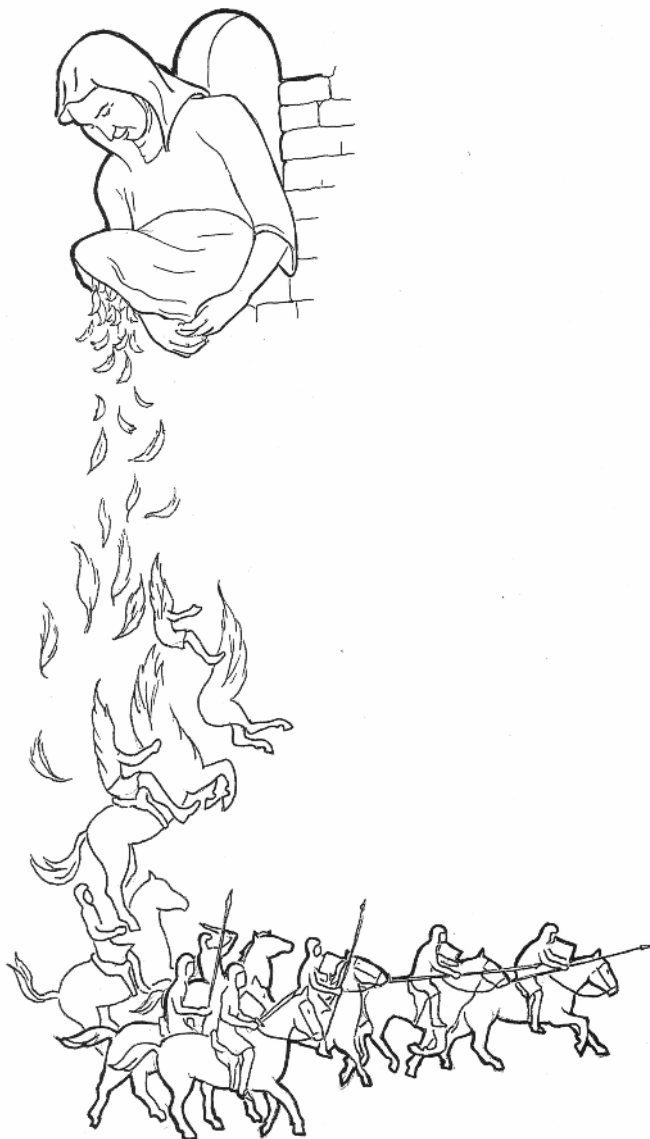
Det mäktiga kyrktornet i Bjälbo. FOTO ÖLM 2007.

Ingrid Ylva och tornet i Bjälbo

INGRID GUSTIN

INLEDNING

Bjälboätten, denna omtalade släkt, från vilken såväl Birger jarl som flera svenska kungar stammade, har varit omskriven i olika sammanhang under senare år, både litterära och mer faktabetonade så som i *Jarlarnas sekel* av Dick Harrison. Mest kända för gemene man är nog Jan Guillous berättelser om den fiktive Arn Magnusson. I den sista boken i Guillous trilogi berättas att Arn hade en son, Magnus Månsköld. Därmed har Guillou gjort Arn till stamfar för Bjälboätten. Det är inte bara berättelserna om Arn som bidragit till att intresset ökat för denna uppåtsträvande magnatsläkt, utan också att nya vetenskapliga rön framkommit kring släkten genom undersökningar av skelett tillhörande Birger jarl och hans familj. Det finns emellertid även materiella lämningar som kan ge ny kunskap om släkten. I Bjälbo by, i Östergötland, finns ett byggnadsverk som har ansetts vara bland de märkligaste i Sverige. Byggnadsverket utgörs av det höga och kammarförsedda kyrktornet. Det har diskuterats vem i den mäktiga Bjälboätten som stod bakom uppförandet av detta speciella monument. Frågan kommer här att tas upp till förnyad diskussion i och med att tornets uppförande omdaterats. Intressant nog leder de nya spåren mot en av släktens kvinnor. Därmed aktualiseras också frågor om vilka befogenheter änkor hade under medeltid.

TORNET I BJÄLBO

Bjälbo stenkyrka antas ha uppförts under 1100-talets första hälft. Tornet som tillkom i ett senare skede har fascinerat många forskare. Museimannen och landsantikvarien Bengt Cnattingius och konsthistorikern Erik Lundberg menade att Bjälbotornet utgör en av de mest kulturhistoriskt intressanta tornbyggnaderna i landet. De har hävdat att: *Bjälbo kyrka är en högst märklig byggnad. Tornet hör till det mäktigaste som svensk medeltida byggnadskonst frambragt. Ingen kan undgå att gripas inför Bjälbotornet. Och dock äro måtten icke så oerhörda, tvärtom. Men de släta kalkstensytorna med sina små, små gluggar, den mäktiga tornhuvuven, silhuetterns proportioner göra ett egendomligt, nästan skrämmande intryck.*

Bjälbotornet har en höjd på totalt 37,5 meter och är därmed ett av de högsta kyrktornen i Östergötland. Planformen är nästan kvadratisk med sidor på ca 10 meter. Tornet inrymmer fyra tunnvalvda kammare, en större och en mindre på varje våning, i de två nedersta våningsplanen. På det tredje våningsplanet finns idag två rum med mycket hög takhöjd. Detta våningsplan bestod en gång av flera på varandra liggande våningar. Ovanför det som utgör tredje våningen finns en klockvåning. Att flera tunnvalvda tornkammare placerats över varandra är relativt ovanligt. Fenomenet finns i ett tiotal kyrktorn i Östergötland, men är mest utvecklat i Bjälbo.

Vad har då detta stora torn använts till? Med sina kraftiga murar och slutna rum har Bjälbotornet liknats vid ett skyddsrum och det har troligen tjänat som tillflyktsort i orostider. En rökugn har påträffats i det större rummet på andra våningen. Rökugnen tyder på att tornet uppfördes så att det kunde tjäna som bostad. Att folk verkligen bott i tornet framgår av att det där påträffats såväl matavfall i form av djurben, som träslivar och skärvor av medeltida keramik. Det finns emellertid också de forskare som liknat de tunnvalvda rummen i bottenvåningen vid salar i en medeltidsborg och

som menar att dessa rum kan ha fungerat som samlingsplats för Bjälbosläkten.

Att tjäna som tillflyktsort och samlingsplats är dock inte de enda praktiska funktioner som tornet haft. Tornet har fungerat som klocktorn och i det magasinliknande utrymme som idag utgör våning 3 bör torrt gods, till exempel säd, ha förvarats. Samma sak gäller för de utrymmen som en gång utgjorde våningarna 4 och 5.

VAR BYGGHERREN EN KVINNA?

Vem har då varit byggherre till det mäktiga Bjälbotornet? Lundberg såg flera likheter mellan tornet i Bjälbo och Kruttornet i Visby, det senare en kastal, och han hävdade att byggnaderna troligen uppfördes vid samma tid och att även byggherren kan ha varit densamma, nämligen Birger Brosa, den dåvarande befälhavaren över Roden. Tanken att Birger Brosa, Bjälboättens starke man under slutet av 1100-talet och rikets näst mäktigaste man efter kung Knut Eriksson, uppförde tornet har varit vida spridd och föreställningen har i vissa fall levt kvar in i våra dagar.

I och med att arkeolog Jan Eriksson sammanställt resultaten från dendroprover tagna på en rad östgötska kyrkor och deras byggnadsdelar, kan tanken på Birger Brosa (ca 1174–1202) som tornets byggherre helt avskrivas. I Bjälbotornet togs tre dendroprover och av dessa framgår att träden fällts efter 1210 respektive ca 1215 och ca 1220. Tornet antas utifrån dessa prover ha stått färdigt en tid efter 1220. Vid denna tid var Birger Brosa död sedan länge. Så vem låg då bakom uppförandet av tornet? Det går naturligtvis bara att spekulera i denna fråga, men det finns en del som talar för att byggherren kan ha varit en kvinna.

Magnus Minnesköld, den förste historiskt be-lagde innehavaren till Bjälbo, antas ha dött runt 1210. Han kan alltså möjligen hunnit börja planera för ett tornbygge men knappast mer. Det bör alltså snarare ha varit arvtagarna till Bjälbo som stått för

Tornet till Bjälbo kyrka i genomsärning. Modell av Mats Gilstring. FOTO ÖLM 2007.

Rökugnen i det stora rummet på andra våningen. FOTO ÖLM 2007.

byggnationen. Det kan då ha varit den kvarvarande släkten som kollektiv såväl som någon enskild medlem. Vissa omständigheter pekar mot det senare.

Magnus efterlämnade flera barn samt hustrun Ingrid Ylva. De söner till Magnus Minnesköld och Ingrid Ylva som var i livet under 1220-talet tycks ha varit Eskil, lagman i Västergötland, samt Bengt, biskop i Linköping från och med år 1220, och Birger Magnusson, sedermera kallad Birger jarl. Av sönerna tycks bara Birger ha varit knuten direkt till Bjälbo runt 1220, men han var fortfarande underårig vid denna tid. Det är därför troligt att Ingrid Ylva (d. 1251) satt på Bjälbo gård som änka.

Vilka befogenheter hade hon i denna ställning?

Det medeltida Sverige var ett patriarkalt samhälle. Kvinnor var socialt underordnade män. Detta betydde att ogifta flickor var underordnade sina fäder och att gifta kvinnor var underordnade sina makar. Det fanns dock ett undantag till underordningen. Då kvinnor blivit änkor blev de juridiskt sett försedda med manliga befogenheter. Generellt sett utgick lagens normer från mannen i det medeltida samhället, men i de fall den man var frånvarande som kvinnan var underordnad, övergick befogenheterna till kvinnan. I egenskap av änka blev hon den person som övertog förvaltningen av ståndstillhörighet och egendom efter

maken. En änka kunde därför representera hushållet i kamerala längder, driva gårdens produktion och handla med fast och löseegendom. Det finns historiker som hävdar att de befogenheter som änkor fick berodde på att dessa kvinnor genom makens död automatiskt genomgick ett genusbyte när det gällde den formella behörigheten. I juridiskt hänseende blev de nästan fullvärdiga män. Varför änkor fick ta över mäns ansvar anses inte helt klart. Kanske berodde det på att det var viktigt att egendomen hölls intakt och fanns kvar inom släkten. Det kamerala materialet visar att det inte var helt ovanligt att kvinnor förfogade över gårdar och jordegendomar. Andelen jordägande kvinnor i det svenska frälset år 1562 uppgick till hela 20,7%. De flesta av dessa kvinnor var just änkor.

Det är alltså troligt att Ingrid Ylva blev familjens företrädare efter Magnus död och som familjeöverhuvud kan hon ha initierat tornbygget. Ett faktum som talar för denna möjlighet är att det är just hennes namn som anges som beställare på de kyrkklockor som fortfarande ringar i Bjälbo. Klockorna sattes enligt uppgift upp år 1240, troligen efter det att de första klockorna förstörts i den brand som härjade kyrkan. På den flera gånger omgjutna storklockan kan man läsa: *Bjällbo är thet älsta Jarla- och Fursta-Säte i Östra Götaland ifrån Hedna werld. År MCC war Magnus Manneschöld af Bjällbo Jarl och mäst rådande i Göta Rike. Han hade Ingrid Ylva till Fru, hwilkens Son war Birger Jarl, af hwilken 5 Komungar i Swea och Göta Rike komne äro: K. Walldemar, Magnus Ladulås, K. Birger, Magnus Ericsson, Eric Magnusson och 2 regerande Furstar Hertig Eric och Waldemar. Af thenne Birger Jarls Moder är thenna klocka först tillkommen år MCCXL...* Efter inskriften står Johan Hadorphs namn. I kraft av riksantikvarie vid tiden för den första omgjutningen i Stockholm tycks alltså Hadorph ha varit den person som sett till att uppgifterna om ursprunget kom att stå på klockan.

KVINNOR SOM KYRKOPYGGARE OCH STIFTARE

Var Ingrid Ylva unik när hon som änka bekostade klockorna och kanske även tornet i Bjälbo? Knapast. Arkeolog Jes Wienberg har i en artikel pekat på problemet att gängse språkbruk dolt det faktum att kvinnor kunde stå bakom uppförandet av kyrkor. Ofta talas det om stormän, kyrkoägare, stiftare och byggherrar, ord som implicerar manligt genus, när man har diskuterat de personer som initierat och bekostat ny- eller ombyggnationer av kyrkobyggnader. Om man istället ser till historiska källor och arkeologiska data framträder en helt annan bild i fråga om vem eller vilka som kunde bekosta kyrkobyggnader, kalkmålningar och inventarier.

Exempel på kyrkor med kvinnliga stiftare är den kyrka i Roskilde som Estrid år 1026 lät uppföra som minne av sin mördade make Ulf Jarl. En kalkmålning i Vä kyrka, Skåne, visar hur en kvinna, troligen drottning Margrete Fredkulla eller drottning Sofie, såsom stiftare håller i en modell av kyrkan. Samma bild visar hur kungen håller i ett skrin. Även drottning Margrete, unionsdrottningen, stod som stiftare till ett kapell i Roskilde domkyrka. Ett sista exempel är Barbara Brahe som tillsammans med sin son bekostade ett nytt tak och nya målningar till Bollerups kyrka i Skåne. De två stod även för nya klockor och de införskaffade en ny altarbok och en mässbok. Att kvinnor under medeltid kunde uppträda som stiftare även inom svenskt område visas av inskriften på den vackra mässingsplatta som täcker Ramborg Israelsdotters grav i Västeråker kyrka, Uppland. Ramborg tillhörde landskapets elit. Hon var dotter till lagmannen i Uppland. Inskriften på plattan anger att Ramborg i början på 1300-talet själv bekostade bygget av kyrkan samt att hon donerade mark så att en präst och en klockare kunde knytas till kyrkan.

Det föreligger i dagsläget ingen undersökning om hur vanligt förekommande kvinnliga stiftare

Fönsteröppningen i den kammare som enligt traditionen kallas för Ingrid Ylvas. FOTO ÖLM 2007.

var i Sverige under medeltiden. Från danskt område finns emellertid statistik över hur ofta kvinnor respektive män förekom som stiftare. Wienberg har i sin undersökning utgått ifrån kalkmålningarna i Roskilde stift. Materialet visar att av 16 stiftare från den romanska perioden var 4, d v s 25%, kvinnor. Under den gotiska perioden var 4 av 18 stiftare, d v s 22%, kvinnor. För Lunds stift är siffrorna likartade. Under den romanska perioden var 5 av 17 stiftare kvinnor, vilket gör 29% .

Under den gotiska perioden sjönk andelen kvinnliga stiftare till 23%. I de fall danska skriftliga källor uppger namn på dem som lät uppföra sockenkyrkor innan år 1300, var 19% kvinnor. Hur många av dessa kvinnor som var änkor framgår inte av statistiken. Det är dock intressant att andelen kvinnliga stiftare relativt väl överensstämmer med andelen kvinnliga jordägare. Det är mycket troligt att kvinnor som agerat ensamma stiftare gjort detta i egenskap av änkor och familjeöverhuvuden.

INGRID YLVA OCH LIVET SOM MAGNATKVINNA

Ingrid Ylva har inte avsatt många spår i de skriftliga källorna. Därför är det svårt att bilda sig en närmare uppfattning om hennes liv. Utifrån vad som är känt om den kvinnliga sfären hos frälset kan man dock sluta sig till hur delar av hennes liv kan ha gestaltat sig. Historikern Lars Hermanson menar att de högborna kvinnorna skulle behärska hovlivets finkultur, det vill säga ha kunskaper i att läsa, förstå sig på lyrik och vara skickliga på broderi. De ansvarade troligen också för införskaffandet av lyxinventarier och de skulle kunna spela olika spel, kunna utöva lättare jakt etc. Magnatkvinnor hade i många fall en mycket aktiv roll som strateger och äktenskapsplanerare. Aktiviteterna och ansvarsområdena slutade dock inte där. När inte maken var hemma var det hustrun som var ytterst ansvarig för att verksamheten på godsens fungerande. I krissituationer då storgården eller borgen anfölls av fiender och maken var borta kunde drottningen/husfrun bli den som fick fungera som ledare av försvaret.

Den sista aktiviteten som Hermansson räknat upp är speciellt värd att notera, med tanke på Bjälbotornet. I ljust av att kvinnor i makens frånvaro agerade ledare av gårdens försvar framstår det inte som konstigt om Ingrid Ylva uppförde ett torn som också kunde fungera som skyddsrum och till-

flyktsort i orostider. Intressant i detta sammanhang är att den muntliga traditionen ofta förknippar henne med just tornet. I en av sägnerna berättas dessutom att Ingrid Ylva från sin tornkammare såg stridigheter vid Alvastra mellan å ena sidan den allians som Bjälboätten ingick i och å andra sidan Knut Johansson langes män. När hon märkte att den egna sidan började vackla mot den till antalet överlägsna fienden, ska hon ha tagit det fjäderbolster som fanns i kammaren, skakat det så att fjädrarna yrde i luften och ropat: *Av var eviga fjä'r skall det bliva häst och kär (karl)*. Så fort en fjäder nådde marken ska där ha materialiserats en ryttare med häst.

Även om denna sägen tillhör de mer fantasifulla, kan den faktiskt ha fångat delar av ett historiskt skeende som, om än inte rent bokstavligt så åtminstone i överförd betydelse, skulle kunna innehålla ett korn av sanning. Ingrid Ylva bör som änka och familjens nya överhuvud ha varit den person som haft ansvaret för storgårdens försvar efter Magnus Minneskölds fränfalle. Bolstret, som hörande till hemmets textilier och till hemgiften, kan betraktas som en symbol för den kvinnliga sfären och hustruns släktlinje. Det var brudens föräldrar som skänkte hemgiften till brudparet och till standardutrustningen i hemgiften ingick sängar med tillbehör och linne. Kanske skulle sägnen därför kunna vara ett uttryck för att Ingrid Ylva skickade efter förstärkningar från sina blodsförvanter när det i sägnen berättas att hon skakade fram ryttare och hästar ur bolstret.

AVSLUTNING

Ingrid Ylva var högättad och giftes in i en släkt med fantastiska maktambitioner. Trots detta är de skriftliga källor där Ingrid Ylva figurerar få. Vi vet att hon gifte sig med Magnus Minnesköld, att de innehade Bjälbo och att hon blev änka då Magnus dog runt 1210. I egenskap av änka och familjens nya överhuvud är det tänkbart att Ingrid Ylva stod bakom uppförandet av det mäktiga kyrktornet i Bjälbo. Detta indikeras inte bara av att vissa sägner förknippar henne med byggnaden utan också av resultatet från dendroprovtagningarna i tornet. Att en kvinna stått bakom ett kyrkobyggnade avviker på intet sätt från mönstret under medeltiden. Den statistik som gjorts på danskt material visar att kvinnliga stiftare till kyrkobyggnader var vanligt förekommande under denna epok, ett faktum som ofta dolts genom att termer som byggherre och storman använts då man diskuterat uppförandet av kyrkor.

När Carl Fredrik Broocman under 1700-talet reste runt till socknarna i Östergötland för att, i nästan linneansk anda, insamla vetande om städer, byar och byggnader träffade han i Bjälbo på sägnerna som förknippar Ingrid Ylva med tornet. Broocman begrundade historierna och kyrkobyggnaden, drog sina slutsatser och skrev: *Finge man låf, så kunde man gissa, at nyssnämnda Ingrid Ylva låtit bygga Tornet, emedan thet är af annan slags sten, än Kyrkan, och the uti Tornet o öfwer hwarandra inrättade Kamrar bära namn efter henne: men som gissning, ehuru sannolik hon synes, ingen ting bewisar, så lämnas thetta therhän*. Det skulle säkert glädja Broocman, i sin himmel, att dendroproverna visade att tornet uppfördes på 1220-talet. Genom provresultaten har han därmed fått den pusselbit som han tidigare saknade.